

Eesti Välispoliitika Instituudi mõttepaber no. 12

Juuni 2014

Post-imperiaalne paradigma

Autor: *Ahto Lobjakas*

Ukrainas kestab vastasseis keskvoimu ja separatistlike jõudude vahel, mis ohustab riigi territoriaalset terviklikkust. Otsene oht suveräänsusele on taandunud, kuid korra tõusnuna ta vaevalt ettenähtavas tulevikus Ukraina võimude ja viimaste toetajate mentaalselt ekraanilt jäljetult kaob. Iraagis on Iraagi ja Levandi Islamiriik (ISIS) vallutanud suure osa riigi põhjapoolsest territooriumist ning koos Süürias kontrollitavate aladega välja kuulutanud eponüümse kalifaadi ehk Islamiriigi (inglise keeles *Islamic State*, mis on ka liikumise uus omanimetus).

Need kaks sündmust -- ehk täpsemalt arengut -- kujutavad endast esmapilgul meelevaldseid paralleele. Kuid mõlemad -- kuigi erinevates kohtades, erinevatel motiividel ja erinevate jõudude poolt kontesteeritult -- esindavad midagi ajalooliselt riimuvat. Mõlemad on osa post-imperiaalse kohanemise protsessist ajastul, mis algas Külma sõja järgse ajastu lõppedes. Inglise keeli *the post-post-Cold-War era*, puudub tal võrreldavalt ökonoomne nimetus eesti keeles.

Rahvusvahelise analüütilise üldsuse (või n õ keskmise) esimeseks refleksiks on olnud tõlgendada selliseid arenguid kui märke millegi senikehtinu lagunemisest. Euroopa kontekstis osutatakse esmajoones 1975. aasta Helsingi lõppaktile. Viimane teatavasti sätestas, kokkuvõtlikult, et piiride muutmine sõjalise jõuga pole allakirjutanutele aktsepteeritav. Ukraina sündmused on Euroopa pärast-Külma-sõja aegses reaalsuses loomulikult šokeerivad (jättes hetkeks kõrvale 1990. aastate sündmused Lääne-Balkanil). Aga ei ole mingit olemuslikku põhjust, miks sündmused Iraagis, Süürias (ja mujal, *ceteris paribus*) oleksid sellest rakursist vaadatuna vähem ootuspäratud, ohtlikud või maailmakorda destabiliseerivad.

Sest liiga lihtne on käsitleda 1975. Helsingi lõppakti kui siduvat kokkulepet mingi kantiaanliku imperatiivi kehtimise osas. Piisab kui heita pilk allkirjastajatele -- kellest suuremad on/olid automaatselt ka lõppakti garanteerijad. Prominentselt figureerib nende seas Nõukogude Liidu nimi. Nõukogude Liit, teatavasti, oli suurjõud, mis enam kui poole sajandi jooksul (eriti Külma sõja päevil) garanteeris ühel või teisel viisil ja erinevates ulatustes asjakorraldusi, mis *juba oma loomult* olid globaalsed. Nii ei olnud ka Helsingi lõppakt pelgalt regionaalne lahendus (vaade, millel on lisaks häirivalt eurotsentristlikud alatoonid).

Nii ei saa tegelikult tulla ka päriselt üllatusena see, et Külma sõja ajal paika pandud struktuurid ja režiimid (*international regimes*) pidid *post-Cold-War* ja veel enam *post-post-Cold-War* ajastutel sattuma pingete, et mitte öelda löögi alla. Küsimus pole mitte niivõrd ühe senise asjakorralduse garandi kadumises ja sellele järgnenud globaalse tasakaalu murenemises (nagu on argumenteeritud eri motiividel Moskvast Pekingi ja Pariisini). Küsimus on kokkulepitu staatuses ja eeldustes, mida kokkulepitu laiemalt esindas.

Vastus küsimusele on iseenesest lihtne. Näha Helsingi lõppaktis, nagu varem (ja hiljemgi) ÜRO ja selle ümber tekkinud globaalsete režiimide kogumis, mingit teleoloogilise loomuga progressi liberaalsema maailmakorralduse suunas on olla kategooriavea ohver. Kantiaansed eeldused on kõigesse sellesse muidugi sisse loetavad, aga vaid *post factum*, retrospektiivselt. Ning ahistoristlikult. Piisab kui taas silme ette manada Nõukogude Liit ja see, mida ta oma eluajal esindas. Tegemist ei olnud kantiaanliku tegutsejaga. Seetõttu on ekstrapolatsioonid Külma sõja aegsest maailmakorraldusest lihtsalt ahistoristlikud. 1975. aasta Helsingi lepe oli strateegiline kokkulepe, järjekordne oludest tõusetunud *grand bargain*, mitte osapoolte veendumusi aktualiseerinud samm õiglase maailmavalitsuse suunas.

Nii tuleb meil rekontseptualiseerida ka (l)ootused, mis on seotud kehtivate maailmakorralduslike reeglitega. Keskne siis on ära tunda ja tunnistada asjaolu, et kõik rahvusvahelised reeglid ja režiimid seisavad reaalses elus jõustamisel. Nad kehtivad ja eksisteerivad --, eriti oma vaimus -- niivõrd, kuivõrd globaalne jõudude tasakaal neid soosib ja väärtustab.

Mida Ukraina ja Iraak (muu kõrval) meile näitavad, ongi lühidalt ja esmajoones, et see jõustamiskonsensus on muutunud. Nõukogude Liit on kadunud, tema kohale asunud Venemaa on toonaseid positsioone revideerinud. Muidugi mitte absoluutselt, viimast väita on groteskne. Ukraina terviklikkuse ja suveräänsuse rikkumine ei luba teha mingeid tuvastatavaid järeldusi (näiteks) Saksamaa või Prantsusmaa julgeoleku kohta. Sama selge, on, et Hiina (põhjustel, mis jäägu siinkohal ruumipuudusel analüüsimata) on valmis Venemaa juriidilise revisionismiga teatud piires kaasa minema.

Seega, rahvusvaheliste normide jõustamise *status quo* on muutunud. Veelkord, see ei tähenda, et normide eneste sisu oleks muutunud. Variatsioon normi ja tegelikkuse vahel on täna olemas täpselt samamoodi nagu ta oli seda 1975. või 1945. aastal. Teatud mõttes on variatsioon väiksem kui toona, maailma ei jaga enam kaks ideoloogiliselt vastanduvat suurvõimu, kelle suhteid kõige fundamentaalsemal tasandil reguleeris teadmise vastastikkuse hävingu tagatusest tõsisema konflikti puhul. Globaalselt on olukord selgelt parem.

Regionaalselt samas on variatsioon suurem ja olukord -- teatud piirkondades -- halvem, destabiliseeritum ja ohtlikum. Aga see ei peegelda -- ikka ja alati fiktiivseks jäänud -- kantiaanlik-liberaalse maailmakorralduse regulatsiooni kollapsi. Globaalsed režiimid püsivad. Instruktiivne on vaadata, kus nad ei püsi -- endiste impeeriumide tagahoovides. Siin ongi, kokkuvõtlikult, Ukraina, Iraagi (ja muude sarnaste olukordade) juured. Tegemist on järel-imperiaalse geostrateegilise rekonfiguratsiooniga, piiride katsumisega. Venemaa poolt on tegemist seguga revanšismist ning sooviga end (taas)kehtestada rahvusvahelisel areenil Nõukogude Liidu saabaste täitjana. Pikemas perspektiivis tähistab see suurriikide rahvusvahelise "kontserdi" taastamise soovi, küll mitte 20. sajandi ideoloogilistelt, vaid enam 19. sajandi pragmaatilistelt positsioonidelt. Süüria, Liibüa jms varasemate aastate arengud lubavad oletada, et Moskva jaoks oleks foorumina vastuvõetav ÜRO Julgeolekunõukogu formaat. Mis iseenesest oleks julgustav, kuna signaalseeriks Venemaa poolt soovi mitte lahti öelda rahvusvahelisest õigusest kui sellisest. Senised sündmused seda ka kinnitavad, Venemaa ilmselgelt ei otsi kaost suhetes USA, Hiina või Saksamaaga.

Tänaseks on Helsingi konsensus -- alati näiline -- lagunenu. Küsimus on uues regulatsioonis. Hetkel seda pole -- või täpsemalt taandub ta jõustamisvalmidusele jõukeskuste poolt. See on midagi, mis vältimatult viib lühemas perspektiivis (uute normide või vanade taaskinnitamine puudumisel) millenigi, mis sarnaneb mõjusfääride poliitikaga. Need kristalliseeruvad küll vältimatult ajaloolise iteratsiooni uuel tasandil. Seda kasvõi ainuüksi seetõttu, et jõu kasutamine piiride muutmiseks ei ole (õnneks) saanud uueks avalikuks normiks. Ka Venemaa käitumine siia maani on tõlgendatav *more-of-the-same* stsenaariumi alusel, mis läheb tagasi 1991. aastasse. Krimmi (ja Luganski ning Donetsk oblasti) abil on kaudse ja otsese manipulatsioonidega loodud olukord, mis ei erine põhimõtteliselt Transdnistriast, Lõuna-Osseetiast või Abhaasiast. Kõigil juhtudel on sekkunud nõ *proxy* konfliktidesse endise Nõukogude Liidu territooriumil. Suhted etnilise identiteedi ja rahvusriikliku kuuluvuse vahel on sellel alal olnud välismaailma poolt aktsepteerituna ebaselged juba 20 aastat ja jäävad sellisteks ettenähtavas tulevikus. Mis kõige olulisem, kõikidel juhtudel on Moskva seni püüdnud vältida suhete pöördumatut kahjustumist lääneriikidega.

Teatud põhijoontes pole Iraagis ja Süürias toimuv erinev Ukrainast. Vestfaali teleoloogia on eeldanud, et riigid on hermeetilised ühikud absoluutse suveräänsuse ja territoriaalse terviklikkusega. Külma sõja periood oma globaalsest vastasseisust tulenenud staatilise normatiivse pagasiga süvendas seda illusiooni. Tänapäevane kogemus osutab, et jõustamis-*status quo*'ga muundub ka normide toimimine. Venemaa on asunud oma mõju ühepoolselt taaskehtestama endise Nõukogude Liidu territooriumil. USA domineeriva globaalse jõuna on tõmmanud joone Balti riikide (ja muu Ida-Euroopa) juurde. Saksamaa on ELi raames olnud sunnitud tegema sama. Teatava vastumeelsusega, mis aga tuleneb enam Berliini soovimatusest sekkuda välisesse maadejagamistesse kui mingile soodumusele minna kompromissidele Moskvaga. Iraagis ja Süürias ekspuuteerivad post-imperiaalseid pingeid -- mis Külma sõja ajal olid vastavalt külmutatud (osaliselt tulenevalt forsseeritud natsionalismist) -- teised jõud. USA tegi 2000. aastail katse sealset *status quo*'d muuta, seda ebaõnnestunult. Täna näib, et otsustavat välise normide jõustamist ei paku selles regioonis enam keegi.

Eesti jaoks koondub see kõik küsimuseks globaalse normatiivse ebastabiilsuse ulatusest ja piiridest. erinevalt Soomest ja Rootsist ei saa me oma ajaloost, etnilisest situatsioonist ja sõjalisest nõrkusest tulenevalt Ukrainas toimuvat ignoreerida. Osana endisest Nõukogude Liidust oleme me vältimatult puudutatud Venemaa revanšismist. Suur venekeelne kogukond tähendab samuti Venemaa suunal võimalikku nõrkust. Nagu iga nõrkuse vastu on parim kaitse teha kõik selle minimeerimiseks -- mis Eesti oludes saab tähendada vaid realistlikku ja toimivat integratsiooni.

Bottom line Eesti jaoks on toetumine USAle kui viimase instantsi jõustajale. See on midagi, mis teeb meie strateegilise situatsiooni väga erinevaks Soome omast -- hoolimata asjaolust, et oleme lähedased naabrid ja Venemaa piiririigid. Soome panustab autonoomsele kaitsevõimele ja diplomaatiale. Seni edukalt, tuleb ilmselt tunnistada ka meie poolt vaadatuna -- vaevalt, et põhjanaabrite ühiskondlikus või majanduslikus situatsioonis oleks olulisi aspekte, milles me loeksime enda seisu eelistatuks. Eesti koos oma Balti naabritega seevastu peab lootma USA kohalolule. Ja nii leppima asjaoluga, et viimase instantsi analüüsis ei ole tema (ega Läti ja Leedu) tulevik omis kätes, vaid alati sõltuv USA valmisolekust ja võimekusest vajadusel sekkuda. Iga USA konflikt ja ettevõtmine globaalsel areenil on seetõttu meie jaoks potentsiaalselt eksistentsiaalse tähendusega.